

pocenim zbirka slika starih srpskih vojvođanskih slikara, velikom kolekcijom starih knjiga dokumenata, rukopisa, pisama, pečata, novaca, fosilija, iskopina i t. d. Joca Vujić je veliki deo svojih prihoda ulagao u svoj muzej, sâm je tragao za umetničkim delima i angažovao skupljače. Ovakav rad posle pola veka doneo je lep uspeh i dobro ime njegovu muzeju.

Joca Vujić rodio se 13 jula 1863 u Senti u Bačkoj, na Tisi (kraj današnje mađarske granice). Posle gimnazijske mature počeo je slušati historiju i slavensku filologiju kod Miklošića na universitetu u Beču, ali je vrlo brzo prešao na Višu agronomsku akademiju u ugarskom Starom Gradu (Magyaróvár) gdje je 1885 g. diplomirao. Posle svršenih agronomskih studija vratio se kući na posjed svoga oca i započeo moderno gazdinstvo. Bio je biran i za narodnog poslanika, a bio je i banski većnik. Osobito agilni radnik bio je u svim poljima društvenog rada: nacionalnog, prosvetnog, humanog, karitativnog i dr. Od 1896. sve do kraja života bio je aktivan srpski političar. Za nacionalne zasluge izabrala je Matica Srpska Jocu Vujića za svog počasnog člana, a za zasluge za Muzej, Matica Srpska za počasnog predsednika Muzeja. Vujić je umro ne učinivši testamentarno raspoloženje o svom muzeju. I to je velika nacionalna šteta, jer, pitanje je, da li će zbirke doći onamo kamo ih je Joca Vujić namenio: a namenio ih je bio

delom beogradskom universitetu — kome je još za života poklonio bogatu svoju biblioteku (preko 6.500 svezaka) dokumente i druge spise (blizu 2.000 brojeva) — i Muzeju Matice Srpske, kome je za života poklonio izbor starih vojvođanskih srpskih slikara, koju zbirku je nameravao potpuno kompletirati i sâm urediti da bi bila dostojni reprezentant starog slikarstva.

Zbirka starih slikara bila je glavni sastavni deo njegova muzeja. Težište njegovih nastojanja je bilo da upozna dobro staro slikarstvo i da glavne reprezentante okupi u svom muzeju. Da je tu nameru imao još u ranoj mladosti svedoči to što je odmah posle mature počeo obilaziti stare manastire i studirati staro slikarstvo; obišao je u Žiču, Samodrežu, Ljubostinju, Studenicu, Kalenić, Ravanicu i Manasiju i svoje utiske beležio u dnevnik. Tu svoju nameru on je sproveo: ozbiljnim studijem postao je stručnjak, a marljivim skupljanjem najveći skupljač u ovim krajevima. Preko 300 slika i mnoštvo drugih umetničkih i istorijskih predmeta nalaze se u Senti u ostavini Joce Vujića. Nacionalna će šteta biti, ako naslednici ne postupe po intencijama Joce Vujića i ne predaju zbirke na čuvanje Muzeju Matice Srpske kamo jedino spadaju prema svom karakteru i prema karakteru Matičina muzeja koji je vojvođanski zavičajni muzej.

Franjo Malin

OBLICI KULTURE SELA

Opći, horizontalni presjek kroz neobično šarenu etnografsku sliku Jugoslavije teško da bi mogao u punoj mjeri okarakterisati njene glavne odlike. Ono što posmatraču upada u prvi mah u oči to je velika raznolikost u izražajnim oblicima: od nastambe pa do desena na tkivu ili vezivu. Opis etnografskih karakteristika u našoj zemlji bio bi samo jedan dio njihovog upoznavanja, težište se mora položiti na razvoj oblika, koji su tako značajni za našu etnografsku sliku. Jasno je, da se to na tako skućenom prostoru ne može učiniti ali je važno, da se i u ovom pregledu označe najvažnije razvojne osobine, koje istom omogućuju razumijevanje forma našeg narodnog, — točnije seljačkog, — života i u duhovnom i u materijalnom pogledu.

Nosilac eminentnih etničkih osobina kod nas je selo. Na selu i u seljačkom pučanstvu sačuvane su one bitne odlike, koje su se tokom stoljeća razvijale u izmjenama životne i društvene sredine. Međutim tradicija sela zadire daleko dublje u prošlost nego što se to izražava u čisto istorijskim odnosima. Jedan niz karakteristika našeg sela uklopljen je još u preistorijska vremena, dakle u vre-

mena u kojima se oblikovao životni okvir zemljoradnika i stočara. Zemljoradnja i stočarstvo, dva privredna oblika u kojima se razvija životni okvir našeg sela, daje i duhovnom izrazu sela različite oblike. U stočarskom obliku, koji je jednostavniji i primitivniji sačuvani su i jednostavniji izražajni oblici. Zemljoradnja složenija i obuhvatnija izgrađuje i složenije izraze u duhovnoj i materijalnoj kulturi. U povezanosti zemljoradnje sa stočarstvom isprepliću se i nadopunjuju forme obaju privrednih tipova.

Izrazito stočarstvo zadržalo se kod nas samo na brdovitim, izolovanim krajevima i u njima se sačuvala primitivna kultura sa jednostavnim životnim oblicima. Međutim je za ocjenu velike većine našeg naroda karakteristična zemljoradnja sa svim njenim popratnim pojavama. Zemljoradnja je već po načinu svog proizvodnog karaktera uslovljavala i izmjene u duhovnoj strukturi čovjeka, koje su često neobično složene i zamršene. I ako u svojoj biti primitivistički, izražajni svijet seljaka je ukopčan u duhovna gibanja koja pokazuju veliku složenost. Na zasebne, razvojem uslovljene, odlike u du-

hovnom životu seljaka nije se do nedavna ni polagala naročita pažnja. Bilo je dosta prošireno gledanje da je seljak, — odnosno selo, — sabiralište preživjelih kulturnih oblika, koji su se taložili, dok je tok progressa kulture išao prema izgrađivanju novih tekovina. Arhitektura, nošnja, umjetnost itd. sve se to smatralo kao »kulturno dobro«, koje se konzerviralo na selu i uživilo u njegovu tradiciju. Međutim sve one bitne oznake, koje u cijelosti možemo nazvati seljačkom kulturom imaju svoj korijen i svoje uslove u zasebnoj životnoj i privrednoj obilježju načina proizvodnje, koji se od neolitika pa na ovamo razvija pod određenim uslovima. Seljačka kultura u cjelini je uslovljena materijalnim faktorima proizvodnje i ona joj daje njen posebni žig. Ona je u stvari kultura za sebe i živi po svojim vlastitim zakonima.

Pretjerano je a često i netočno kad se govori o nemogućnosti sela, da se prilagođi novim naziranjima bilo to u duhovnom ili materijalnom pogledu. Točno je da se seljak ne može odvojiti iz svoje životne sredine, jer svako napuštanje te sredine znači ujedno i raskorjenjivanje, kako to vidimo kod pauperizacije i priliva u grad. Ali u okviru njegove životne sredine postoji dovoljna elastičnost za apsorpiranje novih kulturnih sadržaja. Postoji samo otpor, da ti novi kulturni sadržaji ne razbiju životni okvir u kome je jedino moguće, da seljak zadrži svoj duhovni opstanak.

U okviru proizvodnje (zemljoradnje) postoji trajan razvoj u materijalnim i u duhovnim oblicima sela, on je moguće sporiji i mirniji nego u drugim proizvodnim okvirima i to naprosto radi toga, što je ta sporost i mirnoća uslovljena upravo samim načinom agrarne proizvodnje. Mi taj razvoj i zapažamo: od preistorijskih oblika pa do današnjih izraza u kulturi sela pokazuje se niz varijacija, koje i danas još daju onu šarenu sliku kulturnih karakteristika sela.

Materijalna uslovljenost, način proizvodnje, u istoj mjeri determinira kulturni izraz sela, kao što je i kulturni izraz grada uslovljen njegovim proizvodnim sistemom. I samo u tom okviru proizvodnje apsorbuje selo strane kulturne elemente i utkiva ih u svoje kulturno tkivo. Ako se način proizvodnje sela nalazi u periodu rasula onda to materijalno raspadanja neminovno vodi i do raspadanja kulturnih vrijednosti sela.

Kao i svaka kultura i kultura sela je jedna cjelina. Nemoguće je izdvojiti bilo koji kulturni izraz sela i posmatrati ga kao samostalnu pojavu. Tip naselja, običaji, rukotvorine, nošnja, plesovi, muzika sve to sačinjava jednu povezanu kulturnu cjelinu, koju se može i mora posmatrati u cijelosti i u međusobnoj ovisnosti. I upravo u toj organskoj sraštenosti seljačke kulture leži i jedna od njenih bitnih odlika. Što je ta sraštenost ja-

ča to je i resistantnost seljačke kulture veća a to znači da je životni okvir seljaka, njegova proizvodna baza, još snažna i netaknuta.

Međutim zemljoradnja već od istorijskih vremena nije jedini proizvodni sistem i prema tome vrijednote se nalaze trajno u sukobljavanju sa novim privrednim organizacijama, koje stvaraju i nove socijalne forme. Selo kao socijalna tvorevina neprestano je izvrgnuto uplivima sa strane, ne samo tuđim već i često neprijateljskim. Na strukturu sela vrše se prepadi i kulturni i politički. Ovisi o nizu faktora, da li će se selo moći oduprijeti tim stranim uplivima. Dok je proizvodna baza netaknuta kulturni uplivi se upijaju ili se prilagođuju duhovnoj strukturi sela. Ta snaga prilagođivanja stranih upliva ima normalnu svoju granicu i izvan te granice prestaje mogućnost prilagođivanja.

Dva su faktora koji uslovljuju strukturu seljačke kulture u njenoj cjelini: geografska sredina i istorijsko-socijalni odnosi. Geografska sredina, životni milieu, uvjetuje prve oblike agrarne proizvodnje uopće. Tlo, klima, voda itd. omogućuju istom postanje i razvijanje zemljoradnje makar i u onoj primitivnoj formi kako je susrećemo u neolitskom vremenu. Plodnost uslovljuje i uspon agrarne privrede i njenih popratnih kulturnih pojava. Ali upravo taj uspon omogućio je u istorijsko vrijeme i diferenciranje privrede: razvijaju se obrti i trgovina, koji kao nove privredne organizacije stvaraju i nove socijalne odnose. I ispitivanje tih novih odnosa između sela i između grada, kao centra nove privrede, daje nam sliku razvojnog procesa sela u istorijsko vrijeme. Ovi istorijsko-socijalni uplivi neobično su važni za kulturni profil sela.

Jugoslavija je po svom geografskom položaju bila oduvijek most za migraciona strujanja kao i čitavo Balkansko poluostrvo. Otvorene nizine na sjeveru Balkana a jugoistočni bosporski most omogućili su trajno strujanje naroda i kultura. Na jugoistoku je bila otvorena veza sa istočnim kulturama a na sjeveru je bio i previše otvoren kontakt sa zapadnjačkim civilizacijama. Tako je Jugoslavija kao i čitav Balkan bio raskrsnica dvaju svijetova preko kojeg su se pomicale razne rase i etničke skupine ostavljajući vidan trag na njegovom pučanstvu.

Utjecaj tih stranih kultura zapaža se jasno u kulturnim osobinama sela. Nastanjivanje Slavena u ranom srednjem vijeku na našoj teritoriji bilo je već zarana izloženo stranim uplivima: romanskom na Zapadu i bizantijskom na Istoku. Utjecaj religije bio je golem na duhovni profil sela. Iako religija nije mogla iskorišteni niz poganskih običaja ona ih je barem kristijanizirala. U jugoistočnim područjima Jugoslavije bio je od zamašnjog značenja orijentalni upliv, koji se naročito proširio i kroz stoljeća ustao za vrijeme turskog gospodstva. I upravo sa socijalno-

etnografskog stanovišta je taj orijentalni upliv interesantan. Makoliko da je selo apsorbovalo elemente orijentalne kulture, ona nije bila u stanju da razbije osnovni kulturni tip seljačke kulture. Turci, kao nosioci orijentalne kulture, nisu zadirali u privrednu strukturu sela i to je omogućilo onu resistantnost, koja nas tako zadivljuje u Srbiji i Bosni. Nutarnji duhovni život odvijao se skoro nesmetano a kulturni upliv (na pr. umjetnički) bili su apsorbovani do određene granice. Tu granicu postavlja sama nutarnja struktura seljačke kulture.

Seljačka kultura je anonimna, kolektivna i u pravom smislu riječi »pučka«. Njena arhitektura, njeni običaji, njena umjetnost nisu djelo pojedinaca već djelo zajednice. Kulturni ideal je zajednička svojina jedne čitave cjeline, koja se razvila pod zajedničkim geografskim, historijsko-socijalnim i privrednim oblicima. Ona je u svojoj cjelini oprečna gradskoj, individualističkoj i »gospodskoj« kulturi. Stvaralac seljačke kulture je zajednica, gradske kulture pojedinac. Individualiziranje i u socijalnom i u moralnom pogledu započinje gradskom privredom i kulturom. Zajednica sudbine stvara zajednicu karaktera i čuvstava. A ta zajednica sudbine odraz je neizdiferencirane proizvodnje i gotovo identičnih materijalnih potreba.

Ondje, gdje je kod nas seljak sačuvao primarne oblike svoje proizvodnje, ondje je sačuvao i svoje kulturne karakteristike. Strane uplive je primjenjivao u mjeri, koja nije narušavala njegovu duhovnu ravnotežu. Sudbomosniji su bili oni uplivi stranih elemenata, koji su zadirali u njegovu ekonomsku strukturu. To je u prvom redu industrijalizacija, koja je provela krupne izmjene na selu. Gdje je ona zadirala tamo je sprovođila gotovo likvidaciju seljačke kulture, oduzimajući joj podlogu na kojoj je do sada postojala. Razbijanje privredne plohe sela znači ujedno i razbijanje seljačke kulture, koja je s njome usko sraštena.

Jedna od bitnih osebina seljačkog kulturnog izraza je svakako njegova umjetnost kako nam se prikazuje u rukotvorinama. Naročito je ta umjetnost od značenja kod Južnih Slavena i kod njih je i najupadnija. Vezivo, tkivo, drvorezbarija itd. pokazuju neobičnu izražajnu snagu. Na svim tim rukotvorinama je umjetnički izraz u — ornamenatu. Ornamenat je u onoj istoj mjeri stvaralački izraz seljačke umjetnosti kao što je figura izraz kulture. Umjetnički proizvodi sela bili su u zatvorenim seoskim privrednim područjima predmeti lične upotrebe, što više su prelazili od generacije na generaciju (na pr. ženska nošnja, oružje itd.). U predmetu svoje upotrebe seljak ili seljakinja uložili su maksimum svoje stvaralačke snage ali izražajni tip nije iskakao iz zajedničkog umjetničkog shvatanja. Deseni na vezivu ili tkivu su dođuše varirali u svojim kombinacijama ali

osnovni ornamentalni tip jednog područja ostao je kroz generacije konstantan. Vanjski uplivi su se vremenom potpuno asimilirali, pogotovo onda ako su sami bili ornamentalnog karaktera. Orijentalni motivi u Južnoj Srbiji ili barokni motivi u južnim krajevima Hrvatske ušli su u inventar seljačke ornamentike prilagođeni i modificirani. Figura nije seljaku bliska, ona je previše izraz individualizirane gradske umjetnosti i ondje gdje je seljačka umjetnost primjenjuje vrši na njoj stilizaciju (na pr. u drvorezbarstvu). Kad su osiromašenjem sela rukotvorine silom prilika postale proizvodi kućnog obrta izgubile su svoju cjelovitost i svoju umjetničku originalnost, postale su kopije. Lijepe kopije ali bez nutarnjeg izraza. Njihova funkcija je prestala onim časom kad više nisu bile sastavni dio života i običaja seljaka.

Najljepši i najfiniji umjetnički proizvodi seljaka su ukrasi na njegovoj nošnji. Nošnja (odjeća i nakit zajedno) je jedan od važnih karaktera životnog izraza sela. Dok je industrijalizacija uniformirala grad u neukusnu i beskarakternu odjeću seljak je sačuvao u oblicima svoje nošnje i jedan umjetnički doživljaj. Kroj, boja, ukras su sastavni dijelovi životnog kruga seljaka, u nošnji on izražava niz svojih duhovnih senzacija: mladost, žalost, starost itd. Od najprimitivnijih, preistorijskih oblika pa do složenih forama nastalih pod utjecajem raznih kultura nošnja seljaka je sačuvala obrise njegove duševnosti. Danas nošnja izumire uslijed siromaštine seljaka a i uslijed njene nepraktičnosti ondje gdje je seljak prisiljen na rad izvan svog gazdinstva. Nošnja je simbolizirala seljaka: po materijalu, po kroju, po ukrasu mu je ona davala oznaku njegove pripadnosti, ona ga je vezala uz njegovo područje i bila vanjski izraz jedne stoljetne solidarnosti. Ljepotu pučke muzike, pjesme i plesa možemo u cijelosti doživjeti jedino sa njihovom, da kažem, materijalizacijom u nošnji. Naročito je ples srastao sa nošnjom: njegove kretnje podvlači i ističe stalno nošnja, ona mu daje boju i sugestivnost. Ples seljaka je težak, kao da simbolizuje vezu čovjeka sa zemljom od koje se ne može da otkine. Od zemlje raskorijenjeni građanin pleše u spirali, seljak u krugu. Nema veće protivnosti nego što su: kolo i »valcer«. Šarenilo nošnje oživljuje i podvlači vezu seljaka sa zemljom. Ona područja u kojima je kod nas nošnja bezbojna to su tražična područja, kao što je Hrvatsko Zagorje. Prelaz od vlastelinskog kmeta do industrijskog poluproletera u prenapućenom i siromašnom kraju onemogućio je da se sačuvaju autohtone forme seljačke kulture, pa prema tome i nošnje. Od sviju naših područja to Zagorje je bilo najmanje izolovano od stranih upliva, koji su ga u dobrom dijelu razrovali.

Sa vanjskim oblicima seljačke kulture kao što su rukotvorine i nošnja usko su vezani i

njeni duhovni oblici: običaji. I na njima se zapažaju uplivi razvojnog procesa i odraz stranih kultura ali su običaji, gdje su se zadržali, sačuvali daleko više iskonskih elemenata nego oblici materijalne kulture sela. Duhovna zajednica prima u običajima svoj potpuni izražaj, što već svjedoči činjenica da su gotovo svi običaji kolektivnog karaktera to jest da u njima učestvuje čitava jedna zajednica. Mnogi običaji što više imaju svoj simbolički karakter samo u zajednici i bez te zajednice postaju besmisleni. Žetveni običaji, na primjer, ne daju se zamisliti bez kolektiva ali i u običajima kod poroda, vjenčanja, smrti itd. surađuje redovno zajednica.

Selo je socijalni organizam u kome još nije sprovedena diferencijacija. Oblici duhovnog i materijalnog života su zajednički i pojedinac se ne izdvaja i ne odmiče od svoje skupine. Uz nju ga vežu običaji, nošnja, zajednička simbolika, zajednička stvarnost u kojoj živi i radi sa svojim suseljanima. Tu povezanost između ljudi i povezanost ljudi sa zemljom svjedoči nam cijeli životni obruč u kome se selo kreće. Na jednoj strani vrši ovu povezanost geografska sredina a na drugoj socijalne tvorevine, koje su se istorijski oblikovale na selu. Najširi okvir sredine u kojoj seljak živi su njegova naselja. I ta naselja nose na sebi karakter čitavog sklopa života seljaka. Uslovljena na jednoj strani geografskim okolnostima (teren, klima itd.) i životnim potrebama seljaka ona se na drugoj strani prilagođuju i zasebnostima novih razvojnih faktora.

Bilo bi pogrešno arhitektonski tip sela izdvojiti iz opće strukture sela. Prati kuće kako je kod nas sačuvan u izolovanim i siromašnim područjima je preistorijskog porijekla: jednodjelna kuća sa ognjištem u sredini. Razvoj seoske arhitekture je doduše

podlijegao uplivima kultura sa razvijenijim građevnim oblicima, ali ih je prilagođivao i svojoj upotrebi i raspoloživom materijalu. Ali svakako stoji da je naš seljak arhitekturu u svakom pogledu uklopio u svoju životnu cjelinu. Ona također, samo na svoj način, dokumentira život seljaka kao i njegova nošnja ili njegovi običaji. Arhitektura simbolizuje njegove privredne, kulturne i umjetničke oznake: ona izražava jedan dio njegovog duhovnog kompleksa. I radi toga je nemoguće da je se izdvoji iz cjelovitosti sela.

Ove opće etnografske karakteristike naše zemlje mogu samo osvijetliti osnovne značajke njene današnje slike obzirom na razvojne elemente pod kojima se ta slika formirala. Na oblicima koje danas susrećemo u nošnji, u arhitekturi, u običajima sarađivale su generacije kroz mnoga stoljeća. Sarađivale su u jednoj sredini, koja je bila uslovljena naročitim proizvodnim odnosima zemljoradnje.

Dok su ti odnosi bili usklađeni kultura sela se razvijala na svoj osebuji način. Način koji je duhovno odgovarao materijalnoj podlozi na kojoj je izrastao. Situacija se mijenja pod uplivima industrijalizacije, koji su savršeno protivni svim karakteristikama sela, što više ga neprestano podrivaju. To podrivanje znači u ovom slučaju postepeno raskidanje kulture sela, dakle postepeno izumiranje rukotvorina, nošnja, običaja, arhitekture, plesa, muzike itd. Moguće će se moći vještački konzervirati neki oblici seljačke materijalne kulture kao nošnja a naročito izrada rukotvorina, ali duhovni izraz koji je prije počivao u tim izrađevinama će nestati. Za danas još bogata slika seljačke kulture biće nakon decenija oskudnija ako se produlji izmjenjivanje ekonomskih i socijalnih odnosa na selu.

Mirko Kus-Nikolajev

GRAVIRANI NATPIS NA CRKVENOM TASU CRKVE SV. BOGORODICE U SKOPLJU IZ 1811. GODINE

U crkvi Sv. Bogorodice, između više bakarnih i kalajisanih tasova, koji služe za razdavanje anafore, nalazi se i jedan mnogo stariji i značajniji. Drugi su iz 1892 i 1893, a na starijem se nalazi jedan pozniji zapis, iz 1811 godine, ali sam tas je znatno stariji. Prečnik mu u jednom pravcu iznosi $42\frac{1}{2}$ cm., a u drugom pravcu 43 cm; unutrašnji raspon je $32\frac{1}{2}$ cm.

Osim toga što je ovaj tas-diskos umetnički rađen, interesantan je stoga što pokazuje jednu ređu pojavu kod crkvenih metalnih predmeta, nešto što opominje na palimpseste. Pomenuti datirani zapis je istovremen sa dosta primitivnom šarom graviranom uza samu ivicu, a tada su pored ivice na jednom mestu nalepljene tri limene čaure za sveće. Tim

dodacima je izmenjen prvobitni izgled ovoga predmeta, koji je pravljen kao jedna skladna estetska celina, i gde su drugi elementi odgovarali prvobitnom, nemačkom zapisu.

Osnovni deo kompozicije čini rozeta, sa trinaest spiraloidnih, kruškastih krakova; u njenoj sredini, u krugu sa ispupčenom ivicom, sluti se trag nekog istrto detalja, možda šestokrake zvezde. Oko rozete, u dva kruga, bila su dva zapisa latinskim slovima, a ivicom dna izveden je venac uzanih motiva, postavljenih suprotno pravcu krakova rozete. Ravna ivična »platna« imala je samo spoljašnju ispupčenu ivicu. Pokušano je da se zapisi iz oba kruga oko rozete unište, pa je onaj u prvom krugu u znatnoj meri učinjen nečitkim, a zapis iz drugoga skoro je